

IŠ TAUTOSAKOS SKYRIAUS VEIKLOS POKARIO LAIKOTARPIU

BRONĖ KAZLAUSKIENĖ

Po karo, perorganizavus Lietuvos TSR Mokslų Akademiją, Lietuvių tautosakos archyvas atsidūrė Istorijos institute. Pirmasis šio instituto direktorius Peliksas Bugailiškis (1945—1946), teisininkas, etnografas, muziejininkas, kaupė darbuotojus, sudarė pagrindinius instituto skyrius, tarp jų ir Lietuvių tautosakos. Zenonas Slaviūnas, skyriaus vedėjas (1945—1947), muzikologai Jadvyga Čiurlionytė ir Juozas Jurga, jau dirbę Kaune, Lietuvių tautosakos archyve, buvo prityrę, pasižymėję tautosakininkai ir sudarė skyriaus branduolį. Čia atėjo dirbti tik ką baigę lituanistikos studijas Bronė Kazlauskienė ir Ambraziejus Jonynas. Vėliau įsitraukė Margarita Vymerytė, studijavusi tautosaką Kauno universitete ir Vokietijos mokslo įstaigose, rašiusi mokslinį darbą apie lietuvių pasakas su dainuojamaisiais tarpais pas žymų suomių folkloristą A. R. Niemį (1869—1931), daug nusipelnusių lietuvių tautosakai. Skyriuje darbavosi ir keletas studentų: E. Petraitytė, A. Klimašauskaitė, P. Černiauskaitė, G. Žaliukas ir kt. Dauguma darbuotojų neturėjo specialaus pasirengimo nei aiškos darbo krypties. Sunkiomis darbo sąlygomis, žiemą nekūrentose patalpose, pasišviesdami žvakėmis, darbuotojai peržiūrinėjo ir tvarkė archyvą, iš suvežtų į institutą privačių bibliotekų (J. Balio, V. Krėvės, M. Biržiškos ir kt.) rinko tautosakines knygas, jas inventorino, sudarė per karą dingusių rinkinių, plokštelių sąrašus ir kita. Nemaža buvo netvarkytos Lietuvių mokslo draugijos sukauptos tautosakos. Reikėjo sudaryti rinkinius, juos inventorinti. Šį darbą (LMD III fondas) iš pradžių dirbo Ambr. Jonynas. B. Kazlauskienė gavo sisteminti gausią (apie 10000 vienetų), daugiausia anketų lapeliuose užrašytą liaudies tikėjimų, burtų, prietarų, sapnų ir kitą smulkiąją tautosaką. Rinkiniai buvo išardyti, o atitinkamai sugrupuoti lapeliai sudėti į dėžutes. Vėliau, Tautosakos skyriui perėjus į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą (1952 m.), šis liaudies tikėjimų katalogėlis liko Istorijos instituto Etnografijos skyriuje.

Netrukus P. Bugailiškį pakeitė Povilas Pakarklis (1946—1948), istorikas ir teisininkas. Naujasis direktorius energingai ėmėsi organizuoti instituto mokslinį darbą: suskirstė institutą į atitinkamus skyrius, darbuotojus sugrupavo pagal darbo sritis ir temas. P. Pakarklis tautosaką vertino, skyrė daug dėmesio ir ieškojo naujų darbo krypčių. Pirmiausia buvo sumanyta parengti mokykloms lietuvių tautosakos chrestomatiją, pateikti joje būdingiausių, meniškiausių pagrindinių tautosakos žanrų kūrinių pavyzdžių. Derinantis prie mokyklos reikalavimų, nuspręsta

tautosakos kalbą redaguoti, ypač šalinti barbarizmus. Kalbos klausimais sutiko konsultuoti Lietuvių kalbos instituto direktorius prof. Juozas Balčikonis. Medžiagą chrestomatijai rinko ir rengė M. Vymerytė, B. Kazlauskienė ir Ambr. Jonynas. Kadangi rankraštinė ir spausdinta tautosaka buvo nesisteminta, tai, siekiant atrinkti geriausius kūrinius, teko skaityti daugybę rinkinių, ieškoti būdingų pavyzdžių.

Jau rengiant chrestomatiją paaiškėjo, kad sunku parengti mokslinius leidinius nei juo labiau teoriškai tyrinėti nesistemintą medžiagą. Pasakojamąją tautosaką, užrašytą iki 1935 m. (apie 16 000 vienetų), pagal tarptautinę A. Aarne's sistemą buvo sukataloginęs J. Balys ("Tautosakos darbai", II, K., 1936), bet dainos ir kiti žanrai be jokios sistemos buvo išsklaidyti leidiniuose ir rankraščiuose. Iškilė būtinas reikalas klasifikuoti lietuvių liaudies dainas. Direktorius P. Pakarklis šiam darbui skyrė daug dėmesio. Tie patys bendradarbiai — M. Vymerytė, Ambr. Jonynas ir B. Kazlauskienė — sudarė grupę, turėjusią kurti dainų klasifikacijos sistemą, nustatyti jos principus, suskirstyti labai gausią dainų medžiagą į grupes, žanrus, tipus. Tarptautinės ar atskiros tautos dainų klasifikavimo sistemos tada nebuvo (ir dabar nėra), taigi pavyzdžių neturėjome. Teko patiems ją kurti — originalią, lietuvišką. Pirmiausia tyrinėjome spausdintus dainų rinkinius, žiūrėjome, pagal kokią sistemą dainos ten sudėtos, stengėmės užčiuopti klasifikacijos tradicijas. O dainos rinkiniuose buvo grupuojamos labai įvairiai, dažniausiai pasitaikydavo geografinis, tematinis, funkcinis, alfabetinis, chronologinis principai arba įvairūs jų deriniai. Mums iš pradžių pasirodė, kad tinkamiausias yra A. Niemio ir A. Sabaliausko dainų rinkinio "Lietuvių dainos ir giesmės šiaur rytinėje Lietuvoje" (Helsinkis, Ryga, 1912) klasifikavimas. Jis ir buvo paimtas kuriamos sistemos pagrindu, taip pat remtasi kitų tautosakininkų darbais ir rankraštine dainų medžiaga. Pirmiausia dainos buvo skirstomos į tris pagrindines rūšis: lyrines, epines ir naujoviškas, paskui — pagal dainų paskirtį ir tematiką. Sudarius tokią teorinę sistemą, imta pagal ją dirbti praktiškai. Kai buvo susisteminta keli tūkstančiai dainų, paaiškėjo šios keliaaukštės sistemos trūkumai: ji buvo neišvengiamai subjektyvi, neatitiko labai įvairios dainų visumos. O ypač nepasiteisino darbo metodika: buvo sudaryta ne kortelių, kuriose būtų surašytas dainų turinys, sistema, o bandyta surinkti dainų variantus į vieną tipą remiantis tik vienu ryškiu dainos posmu. Tokio posmo pasirinkimas buvo subjektyvus dalykas, be to, neįmanoma atsiminti "pagrindinių" visų dainų posmų. M. Vymerytė nebenorėjo tyrinėti dainų ir ėmė sisteminti pasakas, drauge su E. Karaliūte sudarinėjo J. Balio pradėtą lietuvių pasakų katalogą. Ambr. Jonynas išėjo į aspirantūrą. B. Kazlauskienė perdirbo pirmąją dainų klasifikacijos sistemą ir sukūrė naują, kurios

pagrindas — dainų funkcija ir tematika. Pagal šią sistemą vėl buvo suklasifikuota apie 20 000 dainų. Tačiau paaiškėjus, kad dainas sisteminti galima tik kartotekos būdu (o tam nebuvo sąlygų), dainų sisteminimas buvo nutrauktas.

Dainas klasifikuoti vėl imta tik tautosakininkams perėjus į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Pagrindinė klasifikacijos sistema iš esmės palikta ta pati (funkcinis-teminis principas), tik sukurta nauja darbo metodika — kortelių sistema.

Trečias, nuolatinis darbo baras buvo tautosakos rinkimas. Reikėjo atgaivinti senus ryšius su prieškariniais tautosakos rinkėjais ar rinkimo organizatoriais, ieškoti naujų korespondentų. Skyriaus darbuotojai rašė tautosakos rinkimo instrukcijas, metodinius nurodymus, ragino visus įsitraukti į taip reikalingą liaudies kūrybos rinkimo darbą. Šie raginimai buvo skelbiami laikraščiuose, per radiją, ypač buvo kreipiamasi į mokytojus, moksleivius, studentus. Vis dėlto atsiliepė nedaug buvusių tautosakos rinkimo aktyvistų: nemažai mokytojų ir kitų specialybių inteligentų buvo ištremti į Sibirą (V. Šlekys ir kt.) ar pasitraukę į Vakarus (J. Balys, J. Būga, P. Butėnas, V. Kulbokas, A. Mažiulis, J. Strolia ir kt.), perėję dirbti į aukštąsias mokyklas (P. Gailiūnas, V. Maknys, S. Paliulis) ar kitas įstaigas (S. Biziulevičius, A. Navarackas), nusišalinę nuo tautosakos rinkimo ar organizavimo darbo (J. Čiuta, B. Čiutienė, L. Žievys, J. Žiurlys). Pokario sąlygomis, kai visi gyveno nuolatinėje baimėje ir nežinioje, nerūpėjo kultūrinis darbas, tautosakos rinkimas. Žmonės kratėsi tautosakos rinkėjų, nepasitikėjo nepažįstamais žmonėmis, laikė juos šnipais. Įartinai į rinkėjus žiūrėjo tiek valsčiaus valdžia, tiek miškiniai. Pavyzdžiui, Lietuvių kalbos instituto bendradarbis Matas Untulis (1889—1952), nuolat gyvenęs Žemaitijoje ir rinkęs medžiagą žodynui bei tautosaką, buvo pajuokiamas, išvejamas iš žmonių sueigų, pagaliau nužudytas. Be to, nebuvo ant ko rašyti — labai trūko popieriaus. Neretai pirmieji pokario meto tautosakos rinkiniai buvo rašomi ant prieškarinių nepanaudotų kanceliarinių knygų ar įvairių blankų, ant sukarpytų žemėlapių antrosios pusės, ant popieriaus skiaučių.

Tautosakos skyriaus darbuotojai ne tik organizavo tautosakos rinkimą, bet ir patys įsitraukė į šį darbą. Profesoriai J. Balčikonis ir P. Pakarklis ypač buvo susidomėję Vilniaus apylinkių lietuviškumu. Jie važiuodavo patys, rengdavo instituto darbuotojų — kalbininkų, tautosakininkų, etnografų — žvalgomasias vienadienes išvykas į kaimus ieškoti lietuviškai kalbančių žmonių, užrašyti iš jų žodžių, tautosakos. Važinėdavome sunkvežimiu po Nemenčinės, Sužionių, Paberžės, Maišiagalos, Pavilnio, Mickūnų apylinkes, sutikdavome lietuviškai suprantančių (ypač turguose, kai norėdavo mums parduoti prekes) ir net

kalbančių žmonių, šį tą iš jų užrašydavome. Kad lietuvių kalba šiose apylinkėse neseniai buvo gyva, rodė ir užrašytos prie dainų pastabos ("Buvo ilga daina. Dainavau, kai jaunas buvau. Dabar užmiršau" LTR 2650). Antai 1948 m. nuvažiavome į Vilniaus rajono Maišiagalos valsčiaus Žarnavagių kaimą. Žmonės buvo įgąsdinti trėmimų, bijojo atvykėlių, į mus žiūrėjo įtariai. Paklausti, kas moka ar supranta lietuviškai, nurodė keletą sodybų. Kaime iš šešių žmonių — Juozo Rakauskio, 68 m., Apolonijos Rakauskienės, 33 m., Kazio Tamošiūno, 62 m., Antano Tamošiūno, 65 m., Felikso Lalio, 73 m., Aleksandros Mažiulienės, 65 m., — užrašėme apie 70 tautosakos vienetų (LTR 2650). Tai buvo dainų nuotrupos, keletas pasakojimų apie baudžiavą, ypač žiaurų Bartkuškio dvaro poną grafą Pliaterį ir kito dvaro poną Žabą, nemaža liaudies tikėjimų, susijusių su žemės ūkio darbais, kalendorinių papročių ir kt. Jei su žmonėmis būtų susidraugauta, dar kartą ten nuvažiuota, be abejo, būtų buvę galima ir daugiau užrašyti. O kad atvykusiųjų žmonės bijojo, rodo ir toks nuotykis. Vienoje nurodytoje trobelėje, į kurią pirmiausia nuvažiavome, radome ant lovos gulintį labai sergantį šeimnininką (Juozą Rakauską), verkšlenančią jo žmoną ir juokais netveriančią dukterį. Šeimnininkas šį tą papasakojo, bet kadangi sirgo, tai mažai kalbėjo, ypač draudė jam lietuviškai kalbėti žmona. Kai paskui kitame trobos gale iš marčios, atitekėjusios nuo širvintų, rašėme dainas, pamatėme tą "mirtimi besivaduojantį" žmogų nešantį galvijams pašaro naštą. Marti paaiškino, kad jie manę, jog čia atvažiavo jų vežti į Sibirą. Dėl to šeimnininkas apsimetė ligoniui.

Gaila, kad į Vilniaus krašto tautosaką tuo laiku nebuvo atkreipta daugiau dėmesio, nebuvo tyrinėjamos Vilnijos apylinkės, nepasirūpinta užrašyti, ką valstiečiai dainuoja ar pasakoja lietuvių, taip pat ir lenkų kalba. Dabar, po pusšimčio metų, turėtume daugiau duomenų apie Vilniaus apylinkių lietuviškumą ir lenkėjimo procesą.

Tautosakos darbui įėjus į tam tikras vėžes ir išryškėjus pagrindinėms jo kryptims, vėl buvo žengtas žingsnis atgal, kai į institutą atėjo naujas direktorius Juozas Žiugžda (1948—1970). Tuojau pajutome jo griežtą ir kryptingą ranką. Vieni prityrę istorikai, nesutikdami su direktoriaus brėžiama Lietuvos istorijos tyrinėjimo ir vertinimo linija, nutraukė su institutu bendradarbiavimo ryšius (Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas), kiti iš instituto išėjo (Konstantinas Jablonskis, Stasys Matulaitis). Vyresnieji tautosakininkai įsidarbino kitose įstaigose: J. Čiurlionytė — Konservatorijoje, Z. Slaviūnas — Pedagoginiame institute. Atleidus Z. Slaviūną, Tautosakos skyriaus vedėju buvo paskirtas Juozas Aidulis, pasižymėjęs Vilniaus krašto tautosakos rinkėjas, bet be didesnio išsilavinimo.

Institute į tautosaką nebuvo žiūrima kaip į savarankišką mokslą. Tautosaka buvo laikoma istorijos pagalbininke, klasių kovos atspindžiu ir įrankiu. Ji, kaip ir istorija, turėjo būti politinės propagandos tarnaitė, geriausiu atveju — etnografijos iliustracija. Net senojoje tautosakoje buvo ieškoma tik tokių motyvų, kurie būtų aktualūs esamuoju momentu: sunki išnaudojamos liaudies butis, priešinimasis išnaudotojams ponams ir kunigams, ponų žiaurumas, gobšumas, revoliucinė kova. Siekimas tyrinėti tautosakos specifiką, atskleisti jos įvairiapusiškumą, tematikos turtingumą, meninį liaudies mąstymą buvo laikoma nereikalingu nukrypimu. Instituto vadovybė neteikė reikšmės tautosakos kūrinų variantiškumui — pagrindinei jų gyvavimo ir vystymosi formai. Buvo teigiama, kad nereikia rinkti variantų, jais užgriozdinti rankraštyno. Vertingais buvo laikomi tik nauji kūriniai (lyg kas būtų galėjęs pasakyti, kiek ir kokių užrašymų yra rankraštyne), ypač rodantys „pažangią“ liaudies pasaulėžiūrą, klasių kovą, neapykantą priešams.

Labiausiai pageidaujama ir vertinama buvo socialinio turinio tautosaka, ypač revoliucinė. Ji buvo įtraukiama į mokyklų programas, aptarinėjama vadovėliuose, skelbiama laikraščiuose, apie ją rašomi publicistiniai straipsniai. Nebuvo kreipiamas dėmesys į revoliucinių dainų nacionalinę specifiką, jų paplitimą liaudyje, jų ryšius su tradicinėmis dainomis. Revoliucinėmis lietuvių liaudies dainomis buvo laikomos internacionalinės dainos, dažniausiai ne užrašytos iš žmonių, o paimtos iš revoliucinių dainų leidinėlių: „Marseljetė“ ir „Internacionalas“, lietuvių poetų (J. Janonio, Jovaro, Stiklelio ir kt.) eilėraščiai.

Šalia socialinių, revoliucinių dainų institutas pradėjo gauti ir Antrojo pasaulinio karo tautosakos: dainų, anekdotų, pasakojimų, nukreiptų prieš hitlerinius okupantus, pajuokiančių vokišką tvarką, įvestas maisto korteles, smerkiančių spekuliantus, draugystę su okupantais. Atsispindėjo ir varginga žmonių, slegiamų sunkios karo naštos, butis. Ši tautosaka, nors negausi, iš tikro liaudyje gyvavo.

Tačiau praeities atspindėjimo neužteko: buvo reikalaujama tokios tautosakos, kuri teigiamai vertintų tarybinę tikrovę, parodytų žmonių džiaugsmą dėl laimingo naujojo gyvenimo, dėl savanoriškai besikuriančių kolūkių ir jų klestėjimo. O ypač reikėjo kūrinių, šlovinančių lietuvių liaudies išvaduotoją, tėvą ir mokytoją didįjį Staliną. Tokių kūrinių pageidavo žurnalistai, mokytojai, kompozitoriai, chorai, ypač Lietuvos TSR valstybinis liaudies dainų ir šokių ansamblis. O tokios šviesios, džiaugsmingos „tarybinės tautosakos“ liaudis nekūrė.

Direktorius J. Žiugžda dėjo daug pastangų, kad tokia tautosaka atsirastų. Jis per posėdžius ir atskirai aiškindavo, kad dabar svarbiausias Tautosakos skyriaus uždavinys — rinkti „tarybinę tautosaką“,

nurodėdavo, kad latviai ir estai jau turi ir skelbia šios rūšies kūrybą, tik lietuvių tautosakininkai visai nesistengia. Nuo šių svarbių uždavinių vykdymo priklausęs ir skyriaus gyvavimas. Direktorius gąsdino, kad tautosakos archyvas gali būti įtrauktas į Respublikinį archyvą.

Tautosakininkai suvokė, kokia didžiulė tautos kultūros vertybė yra ilgaamžė liaudies kūryba. Atiduoti į bendrą archyvą jos rinkiniai taptų neprieinami. Tarėmės tarpusavyje, svarstėme padėtį skyriuje. Kilo minčių, kad į "tarybinę tautosaką" reikia žiūrėti kitaip negu į tradicinę, kad čia netinka seni metodai: jos reikia ieškoti ne apskritai liaudyje, bet tam tikruose jos sluoksniuose, tarp atskirų žmonių, dirbti su kūrėjais individualiai, juos skatinti, jiems padėti.

Tuo laiku Vilniuje ir Verkiuose vyko besikuriančių kolūkių pirmininkų ir sąskaitininkų kursai. Buvo užmegzti ryšiai su kursantais. Tie kolūkių pirmininkai daugiausia buvo jauni, energingi ir liežuvingi vyrai, anksčiau buvę mažžemiai arba samdiniai. Jie pateikė nemažai socialinio pobūdžio tautosakos, dainų ir anekdotų, nukreiptų prieš ponus ir kunigus. O J. Janonio kolūkio (Šakių raj.) pirmininkas A. Ledas padainavo Pirmojo pasaulinio karo vokiečių okupacijos meto dainą "Štai ir ateina kaizeris prūsų" — prie jos pridėti keli posmai, kuriuose žadama Leniną kvieisti Lietuvos vadovu [LTR 2783 (20)]. Tai jau buvo "didelis laimėjimas", tik visa bėda, kad šios dainos melodija buvo labai panaši į "dainušką" "Tada mes geriam, kai yra ūpas" melodiją. Konservatorijos studentai ir muzikos mokyklų moksleiviai vieną posmą dainuodavo tos lenininės dainos, o po to — priedainį "Kodėl, kodėl, kodėl negerti, / Kodėl išgėrus linksmiams nebūti". Kompozitoriai dėl netinkamos melodijos negalėjo dainos harmonizuoti. Ji nepaplitė.

Nesant nusistovėjusių teorinių "tarybinės tautosakos" požymių, iš viso nebuvo aišku, kas ji yra: kas jos kūrėjai, atlikėjai, kokie jos gyvavimo ir plitimo keliai. Paskelbus, kad "tarybinę tautosaką" gali kurti visa visuomenė — kolūkiečiai, darbininkai ir darbo inteligentija, nebeliko ribų tarp tradiciškai suprastos tautosakos ir individualios kūrybos. Buvo teigiama, kad nebūtinai esąs jos paplitimas ir variantiškumas: ilgainiui kūrinys paplis — atsiras ir variantų. Svarbiausias požymis esąs naujas idėjinis turinys: socialistinės tikrovės atspindėjimas, kova su liaudies priešais, siekimas įtvirtinti Lietuvoje socializmą ir sukurti komunizmą (žr. Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963. P. 437—444). Taip aiškinant, "tarybine tautosaka" buvo laikomi bet kokie eilavimai, visai nepaplitę ir dažniausiai užrašyti paties autoriaus, o kita vertus — poetų profesionalų eilėraščiai, bent kartą kieno nors užrašyti, nurašyti ar truputį pakeisti.

Nuolat raginant, pamažu ėmė rasti "tarybinės tautosakos" kūrėjų. 1949 m. Rožė Škėmienė, mokytoja pensininkė nuo Salantų, šalia tradicinių

dainų padainavo dešimtį dainų apie naują tarybinį gyvenimą, apie klestinčius kolūkius ir laimę juose gyventi (LTR 2821) (o kolūkiai tuo laiku dar tik kūrėsi!). Abėjojantiems tokių dainų gyvavimų ir įtariantiems, jog tai jos pačios kūryba, pateikė ją teigė, kad tos dainos tikrai dainuojamos, nurodė net pavardes tų, iš ko ji išmoko ar su kuo dainavo. Kompozitoriai (J. Švedas, E. Balsys, A. Raudonikis ir kt.) kai kurias dainas ("Paleisk, tėveli, lankon žirgelį", "Renkasi jaunimas linksmas ir gražus" ir kt.) skubiai harmonizavo. Jas pirmiausia ėmė dainuoti Lietuvos TSR valstybinis liaudies dainų ir šokių ansamblis, paskui — kiti chorai, vėliau jos buvo atliekamos ir Respublikinėse dainų šventėse. Po kiek laiko pateikė ją Rožė Škėmienė prisipažino, kad tos dainos yra jos pačios sukurtos, ir norėjo gauti autorines teises. Kadangi tos dainos buvo užfiksuotos ir išplatintos kaip liaudies kūryba, pateikė ją autorių teisių negavo.

Bet labiausiai reikalaujamų ir laukiamų dainų apie Staliną vis dar neatsirado. Sykį į institutą atvyko nuo Merkinės kilusi 84 metų rusė Eudokija Čekavičienė. "Mano — ne galva, o čiūdas", — pasigyrė. Ji padainavo lietuvių ir rusų liaudies dainų, taip pat savo sukurtą rusišką dainą apie Staliną ir lietuvišką — apie Paleckį. Sužinojusi, kad pageidautina lietuviškų dainų apie Staliną, po kelių dienų atėjo su tokia daina:

*Susirinko kalchozėliai
Ant kalchozo didžio dvaro,
Mislino dūmą didžiulę,
Kaip duot broliam dažinot,*

—————
*Staliną viešnagėn šaukc, —
ir t.t.
(LTR 2761)*

Šią dainą ji sukūrusi pagal ukrainiečių dainą "Susirinko kazokai Kazanėj Dievui melstis". Daina buvo įrašyta į senutėlio fonografo volelį, dainininkė nufotografuota, apie ją parašyta apybraiža... Dainą kažkoks redaktorius pataisė: "Susirinko kolūkiečiai / Į kolūkio didį kiemą, / Čia jie taria, čia galvoja / Staliną viešnagėn kviesti", kompozitorius harmonizavo, ir išėjo tarybinė liaudies daina apie lietuvių meilę Stalinui. Ji tapo nuolatinė chorų ir ansamblių daina. Vėliau E. Čekavičienė už šią dainą reikalavo medalio: "Jei turėčiau medalį, nereikėtų duonos eilėse stovėti".

Pradėjus spaudoje garsinti tarybinių dainų kūrėjus, tos garbės panūdo ir daugiau eiliuotojų. Labai produktyvus buvo Kuršėnų taupomosios kasos sargas Vaclovas Venckevičius. Jis, naktimis budėdamas, skaitydavo laikraščius ir pagal jų straipsnius, aktualijas rašydavo menkavertes eiles (LTR 2803; 2828 ir kt.). Pats autorius savo eilės labai vertino, norėjo, kad jos būtų spausdinamos.

Viena sena moteris bandė eiliuoti sekdamą bažnytinėmis giesmėmis, vietoj Dievo įdėdama Staliną... Matyt, senutė norėjo, kad apie ją parašytų laikraščiai — troško išgarsėti, pasididžiuoti prieš kaimynus.

Kurį laiką ir tradicinės, ir "tarybinės" tautosakos centras buvo Istorijos institutas. Jis organizavo tautosakos rinkimą, į jį kreipdavosi kompozitoriai, studentai, žurnalistai ir kiti. Tautosaka norėta pasiremti kaip liaudies balsu, įrodyti, kad žmonės džiaugiasi tarybine santvarka, jos pergalėmis, gyvenimo gerove.

Bet instituto renkamos naujos tautosakos ėmė neužtekti: jos paklausa buvo didesnė, negu institutas galėjo pasiūlyti. Ypač stigo naujų dainų liaudies ansamblių chorams. Tačiau ir jį netrūkusi išsigudrino. Išsiaiškinę, kad jie yra liaudis (ir kilę iš liaudies, ir liaudžiai dainuoja), pasijuto esą pilnateisiai "tarybinių dainų" kūrėjai. Ansamblių vadovų nurodymu ir užsakyму gabesnieji jų dalyviai ėmė atvirai kurti reikiamus tekstus ir melodijas, o kompozitoriai ir šokių vadovai juos taikydavo scenai. Nemaža tokių pakilių dainų ir šokių susikūrė Lietuvos TSR valstybinis dainų ir šokių ansamblis, o iš jo šią "liaudies kūrybą" perimdavo kiti. Taip buvo sukurti liaudies žaidimai "Mūsų kolūkio pirmininkas", "Ar jūs nežinot, ar jūs negirdėjot", dainos "Mūsų kolektyve baltų žirgų nėra", "Skamba dainos mūsų kaime" ir kt.

Ypač daug tarybinių dainų kūrė Vilniaus pedagoginio instituto studentai lituanistai, daugiausia neakivaizdininkai. Dėstytojas reikalavo surinkti tam tikrą kiekį tarybinės tautosakos. Nepristačiusiems nepasirašydavo įskaitos, neleisdavo laikyti egzaminų. Žinodami, kad jos nėra, studentai nė nesivargino ieškoti. Suvažinę į sesiją, jie kolektyviai ir individualiai rašydavo "tarybinę tautosaką": vieni kurdavo patys, kiti, paėmę poezijos knygas, šiek tiek perdirdavo eilėraščius; prirašydavo prie šios "liaudies kūrybos" metriką: kas ir kur padainavo, kas užrašė. Tokią kūrybą įteikdavo dėstytojui ir sėkmingai gaudavo įskaitą. Taip Vilniaus pedagoginiame institute susikaupė daug falsifikatų (žr. LTR 2965; 3221; 3469). Apskritai jie nebuvo platinami, skelbiami ir liko gulėti rankraštyne.

Mokiniai, mokytojų raginami rinkti "tarybinę tautosaką", nurašinėdavo ją iš vadovėlių ar chrestomatijų ir, pažymėję pateikėjus ir vietas, siųsdavo Istorijos institutui. Užrašymai dažniausiai kaupėsi

taip: vieno autoriaus sukurta, toliau — paredaguota, paskelbta, nurašyta ir vėl institutui gražinta. Šitaip susidarydavo keli to paties kūrinėlio užrašymai ar variantai, vadinas — jis plito, gyvavo...

Ar liaudis dainavo šias jos vardu skelbtas dainas? Ji nepriėmė peršamų, giriamų, ansambliuose mokomų, per radiją girdimų, laikraščiuose ir knygos se spausdinamų dainų. Jos liaudžiai buvo svetimos, melagingos, priešingos tikrovei. Kas dainuos džiaugsmo ir padėkos dainas Stalinui, kai, anot vienos dainininkės, “trejus metus ne vandeniui, o ašaromis burną prausiau”, kai į Sibirą ištremta tūkstančiai nekaltų geriausių Lietuvos žmonių, kai aplinkui poška šūviai, naršomi miškai, kai miestelių aikštėse niekinami kovose žuvę broliai ir sūnūs, dega namai ir kaimai su gyvais žmonėmis. Nei tada, nei vėliau neteko užrašyti tikrai dainuojamų, paplitusių “tarybinių dainų”, teigiamai vaizduojančių naująjį gyvenimą. Liūdesys gaubė kraštą, nutilo dainos, kuriomis nuo seno taip garsėjo Lietuva.

Tačiau žiauri tikrovė neužgesino kūrybos kibirkščių. Savo sielvartą, širdies skausmą dėl sugriauto gyvenimo, išdraskytų namų ir šeimų žmonės reiškė lyriškomis dainomis. Dėl laisvės kovojas partizanas, kankinamas kalinys, Sibire badu mirštąs tremtinys — tai pagrindiniai šių priespaudos metų dainų herojai. Šias dainas žmonės dainavo beveik slapta, neretai ašaras nusišluostydami, bijodami, apsidairydami, kad negirdėtų bloga ausis. Tokių dainų nepatikėdavo nepažįstamiems rinkėjams. Be šių lyrinių, visa širdimi išgyventų dainų, liaudis kūrė ir dainavo satyrines, humoristines dainas apie kolūkius, jų netvarką (apie girtą visagalį pirmininką ar brigadininką, nenuimtus javus, netrukąstas bulves, apie mergužėlę, verkiančią Vilniuj ar Dvinske duonos eilė, ir kt. — LTR 4492, 4660, 4728 ir kt.). Apskritai šios dainos nebuvo užrašinėjamos ir siunčiamos į institutą — bijota rinkti, bijota gauti. Jei koks nors užrašinėtojas įmaišydavo vieną kitą dainą, anekdotą ar priežodį tarp tradicinės tautosakos, tai tokie kūriniai būdavo išplėšiami iš rinkinių.

J. Žiugžda institutą nuolat “stiprino” darbuotojais rusais, visai neišmanančiais Lietuvos istorijos ir kultūros. Direktoriaus pavaduotoją J. Jurginį, svarbiausią to laiko Lietuvos istorijos tyrinėtoją, pakeitė iš Maskvos atsikviestas G. Koniuchovas, mokslinė sekretore buvo paskirta E. Eicher-Lorka, Etnografijos ir tautosakos skyriaus vedėja — Z. Kutorga. Naujiems administratoriams nesuprantant lietuviškai, instituto susirinkimuose ir posėdžiuose imta kalbėti rusiškai. Atvykėliai “kėlė” instituto idėjinį lygį, nurodinėjo, organizavo, planavo, kritikavo — kūrė tarybinę Lietuvos istorijos mokslą. Tautosakos darbas visiškai smuko, kai skyriui ėmė vadovauti Z. Kutorga (ankstesnis vadovas J. Aidulis buvo išsiųstas kolūkio pirmininku). Ji iš Maskvos į Lietuvą atvyko su Raudonąja

armija, lietuviškai nemokėjo, o apie nacionalinius etnografijos ir tautosakos dalykus neturėjo nė mažiausios nuovokos. Tačiau tai jai netrukdydavo triuškinėti etnografe P. Dundulienę už ne taip aprašytus kaimo tiltus, arklių kinkymo būdus, darbo įrankius, mokyti K. Čerbulėną vertinti liaudies architektūrą, barti tautosakininkus už tradicinės, o ne "tarybinės" tautosakos rinkimą. Nors skyriuje buvo likę visai mažai darbuotojų, Z. Kutorga planavo didelius darbus, pavyzdžiui, parašyti liaudies buities istoriją (3 tomus), tautosakos vadovėlį, rengti tautosakos leidinius, rašyti disertacijas.

Parengus "Lietuvių tautosakos chrestomatiją", Kutorga pareiškė, kad chrestomatija — nacionalistinė: apima tik lietuvišką medžiagą, o ir apskritai toks leidinys nereikalingas. Medžiagą teko atiduoti Švietimo ministerijai, o ten ji buvo įtraukta į "Literatūros chrestomatiją" (Literatūros chrestomatija VIII kl. — K., 1952). Tos chrestomatijos sudarytojais pažymėti J. Būtėnas, S. Maceikienė, L. Mičiulytė, o tautosakos dalies rengėjai visai neminimi. Sudarytojai iš tautosakininkų parengtos medžiagos atsirinko tik mažą dalelę ir ją ne pateikė vienoj vietoj, o išskirstė ir sujungė į bendrus su rusų tautosaka skyrius. Prie lietuvių tautosakos pridėta absoliučiai nieko bendra su liaudies kūryba neturinti aukščiausia Stalino garbinimo viršūnė — "Ištrauka iš lietuvių tautos laiško draugui Josifui Visarionovičiui Stalinui" (p. 105-107). Niekas nekreipė dėmesio į tautosakininkų įrodinėjimus, kad tai ne tautosaka, o dviejų poetų kūrinys.

Tautosakos grupė merdėjo, o vedėja Z. Kutorga šauniai dirbo idėjinį darbą. Nuolat buvo atleidžiami ("savo pačių prašymu") darbuotojai (Z. Slaviūnas, J. Čiurlionytė, J. Aidulis, J. Jurga, B. Kazlauskienė ir kt.). Kiek sunkiau buvo atleisti muziką Juozą Jurgą. Atleistas jis nesutiko išeiti ir padavė institutą į teismą. Teismas, neradęs įkalčių, privertė institutą grąžinti Jurgą į darbą. Kutorga nenusileido. Specialiai sukvietame profsajungos susirinkime darbuotojai turėjo iškelti J. Jurgos netinkamumą: kažkas girdėjo, kad jis klausėsi užsienio radijo, kažkas matė užėjusius į institutą jo vaikus, kitam pasirodė, kad jis neveiklus, nerašo straipsnių. Visa sudėjus, užteko, kad ilgametis darbuotojas būtų atleistas pagal visas taisykles.

Anksčiau sudarytas tautosakininkų būrys, jau įgijęs teorinių žinių ir praktinių įgūdžių, iširo. 1952 m. pertvarkant institutus, etnografija buvo palikta Istorijos institute, o tautosaka perkelta į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Ten buvo sukurtas naujas Lietuvių tautosakos sektorius. Į jį perėjo dirbti M. Vymerytė ir B. Uginčius, vėliau — aspirantūra baigęs Ambr. Jonynas ir Kazys Grigas. Sektoriui vadovauti pakviestas Antanas Mockus. Prasidėjo rimtas ir vaisingas mokslinis tautosakininkų darbas. Nuo 1956 m. į jį įsijungė nemaža naujų darbuotojų.

FROM THE ACTIVITIES OF THE FOLKLORE DEPARTMENT IN THE POST-WAR PERIOD

BRONĖ KAZLAUSKIENĖ

Summary

The activities of the Folklore Department in the years of its being a part of the Institute of History of Lithuania are discussed here. The article also reviews the work which was managed in sampling and classifying folklore in the first years of its activities. It is stated here that only when the main perspectives of folklore activities stood exposed, since 1948 a certain retreat backwards has taken place. Folklore was considered then as an instrument and reflection of class struggle. Even in ancient folklore it was tried to search for those motives which might be urgent at the very moment, i. e. hard life of the exploited people, a resistance to gentry and clergy, their cruelty and greediness, revolutionary struggle. It was demanded to search for such folklore which appreciated soviet reality and exposed the gratitude of the people for the new and happy mode of life. "Soviet songs" were induced to be created and their composers glorified. The staff being "strengthened ideologically" many talented explorers were made to leave the Folklore Department. The group of like-minded specialists with profound theoretical and practical skills was broken up.